

Басай Надія Пилипівна
 науковий співробітник
 відділ навчання іноземних мов
 Інститут педагогіки НАПН України, м.Київ, Україна

ЗАСОБИ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Статтю присвячено аналізу засобів навчання іноземних мов для початкової школи, які використовуються в загальноосвітніх навчальних закладах України, і питанню створення нових навчально-методичних комплексів на засадах компетентісно орієнтованого навчання. Автор розкриває поняття «засоби навчання»; уточнює види засобів навчання для вчителя і для учня; порушує питання використання в навчальному процесі аудіовізуальних і технічних засобів навчання; доводить об'єктивну необхідність реалізації компетентісно орієнтованого підходу в змісті навчальної літератури для початкової школи, який відповідав би вимогам, що склалися в іншомовній освіті України останнім часом.

Ключові слова: початкова школа, іноземна мова, компетентісно орієнтований підхід, засоби навчання, навчально-методичний комплекс.

Вступ. Сучасне інформаційне суспільство формує нову систему цінностей, в якій володіння знаннями, навичками і вміннями є необхідним, але недостатнім результатом освіти. Від людини вимагаються вміння орієнтуватися в інформаційних потоках, освоювати нові технології, самонавчатися, шукати і використовувати нові знання, володіти такими якостями, як універсальність мислення, динамізм, мобільність. Ідея компетентісного підходу – одна із відповідей на запитання: який результат освіти необхідний особистості і затребуваний сучасним суспільством. Формування компетентності учня на сьогоднішній день є однією із актуальних проблем освіти і може розглядатися як вихід із проблемної ситуації, що виникла через протиріччя між необхідністю забезпечити якість освіти та неможливістю вирішити цю проблему традиційним шляхом.

Вітчизняні і зарубіжні вчені, які досліджують питання особливості організації навчання на компетентісних засадах, висвітлюють свої погляди на побудову компетентісно орієнтованого навчання іноземних мов, наголошують на необхідності реалізації компетентісно орієнтованого підходу в змісті навчальної літератури для загальноосвітніх навчальних закладів. Їхні праці багато зробили для забезпечення сучасного рівня навчання і розвитку учнів початкової школи. Утім, ми не знайшли глибоких і переконливих досліджень із цієї сфери для учнів молодших класів. Питання, що порушувалися деякими авторами наукових публікацій, побіжно розкривали проблеми і, здебільшого, опосередковано були з ними пов'язані. Результати здійснених досліджень не носили системного характеру і не узагальнювалися.

У відділі навчання іноземних мов Інституту педагогіки НАПН України ці питання не були предметом спеціального дослідження. У зв'язку з цим, проблема, обрана нами для наукового дослідження, є актуальною, оскільки нові цілі навчання іноземних мов, визначені Державним освітнім стандартом, вимагають зміни не тільки змісту навчального предмета, але й характеру навчальної взаємодії між учителем і учнем, а саме: підвищення активності, ініціативності та самостійності учня. Оскільки навчальна взаємодія здійснюється значною мірою за допомогою засобів навчання, то очевидно, що навчальна література з іноземних мов нового покоління повинна базуватися на дидактичних і лінгводидактичних принципах, що відображають сучасну парадигму освіти в цілому і концепцію іншомовної освіти зокрема. І це змушує переосмислити науково-теоретичні підходи до конструювання навчальної літератури для оволодіння оновленим змістом іншомовного спілкування, зокрема учнями початкової школи. Вибір для дослідження початкового ступеня зумовлений тим фактом, що саме на цьому етапі розпочинають системно формуватися

базові механізми іншомовного спілкування, котрі в майбутньому можуть удосконалюватися кожною людиною відповідно до її соціальних і професійних комунікативних потреб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розроблення ефективних засобів навчання для загальноосвітніх навчальних закладів (ЗНЗ) була і є однією з основоположних як у вітчизняній, так і в зарубіжній методиці. Дослідженню цього питання приділяли увагу відомі дидакти і методисти – Ю.Бабанський, Н.Бібік, М.Бурда, С.Гончаренко, О.Денисов, В.Казанський, Я.Кодлюк, В.Куровський, В.Онищук, Л.Пресман, О.Савченко, М.Скаткін, О.Топузов, М.Фіцула, Р.Чуракова, С.Шаповаленко та ін. Не залишилися поза увагою наукові здобутки вітчизняних і зарубіжних учених у галузі дослідження засобів навчання іноземних мов (П.Бабінська, Н.Басай, О.Бігич, Н.Бориско, І.Верещагіна, В.Куліш, Л.Калініна, Л.Зеня, Є.Маслико, С.Ніколаєва, О.Пасічник, В.Плахотник, Є.Полат, Т.Полонська, Ф.Рабинович, В.Редько, Г.Рогова, І.Самойлокевич, Т.Сахарова, О.Соловова та ін.). У своїх працях дослідники наголошували, що використання лише підручника не може забезпечити досягнення цілей, визначених державою щодо рівня володіння іноземною мовою випускників сучасної школи. А тому рекомендували розширити спектр засобів навчання за рахунок додаткових компонентів: робочих зошитів, книг для домашнього читання, аудіо- і відеододатків, книг для вчителя тощо. Зокрема, вказували на доцільність упровадження в практику навчання електронних носіїв інформації, оскільки це надало би змогу індивідуалізувати й диференціювати навчальну діяльність учнів, враховувати їхні здібності й рівні навченості [5].

Мета статті: проаналізувати засоби навчання іншомовного спілкування учнів початкової школи, а саме підручники, які останнім часом використовуються в навчальному процесі ЗНЗ України і надати вчителям іноземних мов початкових класів рекомендації щодо вибору навчальної літератури, сконструйованої на засадах компетентісно орієнтованої парадигми.

Виклад основного матеріалу. Для успішного здійснення навчально-виховного процесу з іноземних мов на сучасному етапі та для більш ефективної реалізації практичних, виховних, розвивальних та освітніх цілей навчання, які стоять перед учителем, передбачено використання різноманітних засобів навчання. У теорії та практиці навчання іншомовного спілкування учнів початкової школи основним засобом оволодіння іноземною мовою був і залишається підручник. Проте, останнім часом у навчально-виховному процесі ЗНЗ використовуються навчально-методичні комплекси, до складу яких, як правило, входять: підручник, робочий зошит з друкованою основою і книга для вчителя. Крім

того, учителі досить часто послуговуються різноманітними додатковими навчальними матеріалами, добираючи їх самостійно.

Під засобами навчання ми розуміємо комплекс навчальних матеріалів і знарядь, які допомагають учителю організувати ефективно навчання іноземною мовою, а учням – ефективно оволодіти нею. Визначення засобів навчання – це відповідь на запитання «За допомогою чого навчати?» [3].

Засоби навчання повинні:

а) виступати в матеріальній формі і виконувати свою основну функцію, а саме – бути таким засобом праці, який забезпечує реалізацію діяльності вчителя і учня в навчальному процесі з іноземних мов;

б) бути орієнтованими на цілі навчання, тобто сприяти їх досягненню у процесі навчання іноземних мов;

в) бути інструментами реалізації методів і прийомів, що застосовуються у навчальному процесі, і забезпечувати управління діяльністю вчителя і учня;

г) відповідати сучасним досягненням методики навчання іноземних мов і забезпечувати реалізацію новітніх технологій.

Згідно з такими критеріями як значущість, призначення та застосування технічної апаратури засоби навчання іноземних мов розподіляються на:

- основні та допоміжні;
- для вчителя і для учня;
- технічні та нетехнічні.

Ми підтримуємо думку Є. Солововой, яка до основних засобів навчання відносить не просто підручник, а навчально-методичний комплекс, оскільки вчена вважає, що якщо мова йде про формування комунікативної компетентності на рівні порогового володіння іноземною мовою, а не просто про вміння читати, щось поговорити і трохи писати іноземною мовою, то одного підручника буде явно недостатньо [7]. На нашу думку, сучасний НМК повинен містити певну *інваріантну частину*, а саме: підручник, робочий зошит учня на друкованій основі, аудіозаписи на електронних носіях (CD-дисках) для учнів, книгу для вчителя. Крім того, можливі додаткові компоненти у складі сучасних НМК (*варіативна частина*): книга для читання, спеціальний набір аудіо- і відеододатків на CD-дисках тільки для вчителя, контрольні-тестові завдання, набір таблиць тощо.

Ті засоби, які використовуються додатково до основних засобів навчання, є допоміжними: інші НМК, які використовуються лише частково; посібники для розвитку окремих видів мовленнєвої діяльності; спеціально дібрані серії малюнків чи картинок; роздавальні навчальні картки; добірки дидактичних ігор; таблиці; схеми; вирізки з журналів; фотографії тощо.

Засоби навчання для вчителя включають: Державний стандарт; навчальні програми з іноземних мов; книгу для вчителя; методичну і довідкову літературу, які сприяють забезпеченню організації та успішному проведенню занять у початкових класах.

У книзі для вчителя презентуються принципи та основні методичні ідеї НМК, надаються методичні рекомендації щодо роботи з ним і методичні вказівки до кожного уроку, пропонуються вправи для навчання аудіювання, говоріння тощо, які доповнюють матеріал підручника. Книга для вчителя дозволяє вчителю як найефективніше організувати навчальну діяльність учнів і використовувати усі наявні компоненти НМК.

До *засобів навчання для учня* відносять: підручник; робочий зошит; книгу для читання; словники; різноманітні довідники. При цьому підручник займає особливе місце в комплексі для учня. У ньому міститься методично організований навчальний матеріал, вправи для оволодіння цим матеріалом у різних видах мовленнєвої діяльності (крім текстів для аудіювання, які містяться у

книзі для вчителя), граматичний довідник, додатки (пісні, вірші, словник тощо) [4].

На сучасному етапі в навчальному процесі ЗНЗ використовуються лише ті підручники, що мають відповідний гриф Міністерства освіти і науки (МОН) України. Так, протягом 2013–2016 рр. для учнів 1–4-х класів було видано за рахунок державних коштів тільки підручники, зокрема чотири комплекти з англійської мови (автори: О. Карп'юк; Л. Калініна та І. Самойлюкевич; А. Несвіт; К. Худик) два – з німецької мови (автори: О. Паршикова та ін.; Я. Скоропад), два – з французької мови (автори: Н. Чумак і Т. Кривошеєва; Ю. Клименко), один – з іспанської мови (автори: В. Редько і В. Береславська), які є переможцями всеукраїнського конкурсу підручників для початкової школи і рекомендовані МОН України для використання у шкільній практиці. Видання інших засобів навчання (робочих зошитів, книг для вчителя тощо) з боку держави не фінансувалось.

Аналіз названих вище підручників показав, що в основному:

- їхній зміст узгоджується із змістовими лініями Державного стандарту, відповідає вимогам чинних навчальних програм з іноземних мов і зорієнтований на Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти та здатен забезпечити досягнення учнями початкової школи рівня А1 [2];
- зміст навчання раціонально дібраний, доцільно методично організований, характеризується цілісністю і системністю викладу навчального матеріалу;
- навчальні матеріали сприяють виконанню практичної (комунікативної), розвивальної, виховної та освітньої цілей навчання;
- у змісті підручників для кожного класу представлено визначені навчальними програмами сфери і тематика спілкування, мовний і мовленнєвий матеріал, соціокультурна інформація;
- зміст підручників відповідає віковим особливостям учнів, їхнім інтересам, потребам і навчальному досвіду;
- методи, форми, способи і види діяльності, спрямовані на оволодіння учнями іншомовним спілкуванням у усній та письмовій формах, узгоджуються з основними положеннями компетентісно орієнтованого навчання іноземних мов;
- зміст підручників забезпечує збалансоване оволодіння мовним і мовленнєвим матеріалом, зокрема іншомовним спілкуванням у чотирьох видах мовленнєвої діяльності (говорінні, аудіюванні, читанні, письмі);
- у змісті підручників методично доцільно здійснено добір і організацію текстових і позатекстових навчальних матеріалів;
- текстовий матеріал відповідає зразкам автентичного мовлення;
- підручники містять різноманітні вправи і завдання, додаткові навчальні матеріали, що дозволяє здійснювати диференційований підхід до навчання;
- у змісті підручників використовується дидактично і методично доцільна система вправ і завдань, текстів для читання, ілюстративних матеріалів, засобів орієнтування, інструкцій, схем, таблиць тощо;
- зміст підручників дозволяє учням молодших класів досягати достатнього рівня іншомовного спілкування у межах сфер і тематики, визначених навчальними програмами.

Аналіз змісту чинних підручників з іноземних мов для початкової школи не вичерпується для нас лише визначенням позитивних і негативних характеристик. Це значно ширше і глибше питання, що упродовж тривалого часу цікавить не тільки вітчизняних, але й зарубіжних дослідників.

Підручник – це серце НМК. «... будь який підручник

(або комплекс) «живе» в середньому 8–10 років, потім його потрібно оновлювати і змінювати. За цей період з'являються нові теорії та ідеї в лінгвістиці, психології, педагогіці і методиці, котрі, так чи інакше, враховуються і відображаються в концепції підручника» [1, с. 39].

Саме тому ми підтримуємо думку В. Редька щодо важливості визначення і характеристики принципів побудови змісту сучасних підручників / НМК з іноземних мов, які викладено у його монографії [6], а саме:

- взаємопов'язане навчання іноземної мови і культури;
- паралельне і взаємопов'язане навчання чотирьох видів мовленнєвої діяльності (говоріння, аудіювання, читання і письмо);
- комплексне виконання комунікативної, виховної, розвивальної, освітньої цілей навчання іноземних мов;
- компетентісно орієнтоване навчання;
- відповідність навчальних матеріалів актуальному розвитку педагогічної, психологічної, методичної, психолінгвістичної, лінгвістичної наук;
- індивідуалізація та диференціація навчання;
- доступність навчального змісту;
- забезпечення міжпредметних зв'язків;
- автентичність тексту навчальних матеріалів;
- наступності змісту навчання як у структурних компонентах кожного підручника / НМК, так і у всій їх серії за роками навчання;
- варіативність змісту, що дає вчителю змогу за потреби видозмінювати та адаптувати його до наявних умов навчання;
- відповідність навчальних матеріалів віковим особливостям учнів;
- типовість засобів навчання (типів та видів вправ і завдань, формату правил / інструкцій, обсягу структурних компонентів), їх уніфікація для всієї серії підручників / НМК;
- оптимальність обсягу мовного, мовленнєвого і тематичного інформаційного матеріалу для виконання вимог навчальної програми та забезпечення іншомовних комунікативних намірів учнів.

Варіативність змісту і цілей навчання іноземних мов і розширення ринку навчальної літератури за рахунок появи все нових підручників / НМК, виданих в Україні і за кордоном, зумовлюють потребу у вибіркового підході до них, їх всебічному аналізі та особистісної оцінці. Практика показує, що багато вчителів іноземної мови відчувають труднощі у виборі й оцінці підручника / НМК, визначенні їх придатності для роботи в конкретних умовах навчання. Вибираючи той чи інший підручник або цілісний НМК, вчителю слід виходити з особливостей навчального закладу, тобто типу школи, вікових та індивідуальних особливостей його учнів, свого менталітету.

У результаті спостережень за практикою використання чинних НМК з іноземних мов у навчальному процесі початкової школи, а також на основі певних узагальнень і висновків, зроблених внаслідок аналізу відповідної наукової літератури і власного педагогічного і наукового досвіду, можна сформулювати певні рекомендації вчителям іноземних мов щодо вибору навчальної літератури, сконструйованої на засадах компетентісно орієнтованої парадигми. Вважаємо, що вчителю доцільно звернути увагу на дидактичні та методичні умови, за яких, на нашу думку, організація роботи за НМК буде ефективною та сприятиме формуванню в учнів молодших класів навичок і вмінь міжкультурного спілкування, позитивного ставлення до народу і мови відповідної країни та утриманню стійкого інтересу до вивчення іноземних мов, а саме:

- чи забезпечує НМК повне виконання вимог чинної навчальної програми щодо сфер і тематики спілкування, обсягу та змісту мовного і мовленнєвого ма-

теріалу;

- чи представлено в книзі для вчителя авторську концепцію НМК для 1–4-х класів, основні положення якої мають адекватно відображати зміст діяльності як учителя, так і учнів;
- чи дотримано у НМК єдину цілісну систему навчання, що створюється на засадах міжпредметних зв'язків і враховує рівень здобутих знань, сформованих навичок і вмінь учнів у процесі вивчення інших шкільних предметів та їх вплив на становлення особистості школяра;
- чи долучено різні засоби для вмотивування навчальної діяльності учнів відповідно до їхніх вікових особливостей з метою формування позитивного ставлення до предмету «Іноземна мова»;
- чи забезпечує зміст НМК учнів зворотним зв'язком для систематичної підтримки їх у навчальному процесі;
- чи приділено достатньо уваги проблемі формування навичок самоконтролю, самокорекції та самооцінки діяльності учнів;
- чи дотримано принцип наступності в навчанні як у межах змісту НМК для кожного класу, так і між роками навчання в початковій школі;
- чи запропоновано у змісті НМК методи, форми і види роботи, які характерні комунікативній діяльності: парну, групову; проектну, ситуаційну тощо;
- чи уніфіковано в кожному тематичному розділі НМК кількісний і якісний набір вправ і завдань;
- чи не переважено зміст НМК дидактично нецільними ілюстративними матеріалами;
- чи визначено і диференційовано навчальні матеріали соціокультурної та краєзнавчої сфер для кожного класу;
- чи не переважено навчальними матеріалами зміст структурних компонентів підручників (тематичні розділи, блоки, уроки);
- чи методично доцільно організовано навчальний матеріал у змісті НМК;
- чи здійснено дидактично доцільний добір актуальної автентичної тематичної інформації текстів для читання, котрі її стосуються, що свідчить про її невичерпність. Зміна освітніх парадигм, нові соціально-педагогічні чинники впливу на оновлення цілей та змісту навчання іншомовного спілкування, застосування, окрім підручників, робочих зошитів, книг для вчителя, інших дидактичних засобів, зокрема новітніх інформаційних технологій, обов'язково зумовлять появу нових проблем, які потребуватимуть аналізу, певних узагальнень, висновків та актуалізації набутого досвіду і можуть стати предметом нових наукових досліджень.
- чи можна використовувати обраний НМК у різних умовах навчання [6].

Висновки. Галузь створення ефективних засобів навчання іноземних мов завжди перебуває в розвитку. Не було і не буде абсолютно чітких відповідей на всі питання, котрі її стосуються, що свідчить про її невичерпність. Зміна освітніх парадигм, нові соціально-педагогічні чинники впливу на оновлення цілей та змісту навчання іншомовного спілкування, застосування, окрім підручників, робочих зошитів, книг для вчителя, інших дидактичних засобів, зокрема новітніх інформаційних технологій, обов'язково зумовлять появу нових проблем, які потребуватимуть аналізу, певних узагальнень, висновків та актуалізації набутого досвіду і можуть стати предметом нових наукових досліджень.

Уявляється, що здійснений аналіз змісту чинних підручників з іноземних мов для учнів початкової школи, його результати та сформульовані рекомендації зможуть допомогти вчителю у виборі й оцінці НМК, визначенні його придатності для роботи в конкретних умовах навчання, а авторам бути певним підґрунтям щодо удосконалення їхньої діяльності під час створення ефективних засобів навчання іноземних мов для початкової школи.

Пошук ефективних шляхів узгодження змісту НМК з іноземних мов з особливостями компетентнісної парадигми навчання може стати предметом наших наступних досліджень, зокрема:

- визначення об'єктів країнознавчої сфери, типових для всіх паралельних НМК з кожної іноземної мови;
- ефективна дидактична взаємодія НМК з іншими дидактичними засобами, з метою комплексного впливу

на успішне виконання цілей компетентнісно орієнтованого навчання іншомовного спілкування;

- специфіка уроку іноземної мови в початковій школі в контексті компетентнісно орієнтованого навчання;
- організація самостійної роботи учнів початкової школи засобами НМК з іноземних мов, сконструйованого на засадах компетентнісно орієнтованого навчання.

Список використаної літератури

1. Бориско Н.Ф. Сам себе методист или советы изучающему иностранный язык. / Н.Ф. Бориско. – К.: «Фирма «ИНКОС», 2001. – 267 с.
2. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. – К.: Ленвіт, 2003. – 261 с.
3. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика: підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / О.Б.Бігич, Н.Ф.Бориско, Г.Е.Борецька та ін./ за загальн. ред. С.Ю. Ніколаєвої. – К.: Ленвіт, 2013. – 590 с.
4. Методика навчання іноземних мов у початковій школі: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О.В.Котенко, А.В.Соломаха [та ін.]. – К.: Київ ун-т ім. Б.Грінченка, 2013. – 356 с.
5. Пасічник О.С. Тенденції конструювання змісту підручників з іноземних мов для загальноосвітніх навчальних закладів України (80-ті рр. XX ст. – початок XXI ст.): дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / О.С.Пасічник. Житомирський держ. ун-т. – Житомир, 2011. – 256 с.
6. Редько В.Г. Конструювання змісту шкільних підручників з іноземних мов: теорія і практика: монографія / В.Г.Редько. – К.: Педагогічна думка, 2017. – 628 с.
7. Соловова Е.Н. Методика обучения иностранным языкам: базовый курс: пособие для студентов пед. вузов и учителей / Е.Н.Соловова. – М.: АСТ: Астрель, 2008. – 238, [2] с.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2017 р.

Рецензент: канд. пед. наук, ст.наук.співроб.Полонська Т.К.

Басай Надежда

научный сотрудник

отдел обучения иностранным языкам

Институт педагогики НАПН Украины, г. Киев, Украина

СРЕДСТВА ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Статья посвящена анализу средств обучения иностранным языкам для начальной школы, которые используются в общеобразовательных учебных заведениях Украины, и вопросу создания новых учебно-методических комплексов на основе компетентностно-ориентированного обучения. Автор раскрывает понятие «средства обучения»; уточняет виды средств обучения для учителя и для ученика; поднимает вопрос использования в учебном процессе аудиовизуальных и технических средств обучения; доказывает объективную необходимость реализации компетентностно-ориентированного подхода в содержании учебной литературы для начальной школы, которое отвечало бы требованиям, сложившимся в иноязычном образовании в Украине за последнее время.

Ключевые слова: начальная школа, иностранный язык, компетентностно-ориентированный подход, средства обучения, учебно-методический комплекс.

Basai Nadiia

Research Officer

Department of Teaching Foreign Languages

Institute of Pedagogy of NAPŞ of Ukraine, Kyiv, Ukraine

MEANS OF COMPETENCE-BASED TEACHING FOREIGN LANGUAGES OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

The article is devoted to the analysis of teaching foreign languages means in primary school, which are used in secondary schools of Ukraine, and to the problems of constructing new educational-methodical complex on the basis of competence-based learning. The article reveals the concept of “teaching means”; the types of teaching means for teachers and students are specified; the questions of using audio-visual and technical teaching aids in educational process are raising; the objective necessity for realization of competence-oriented approach in the content of textbooks for primary schools, which would meet the requirements that have been established in foreign language education in Ukraine for the last time, is proved. The author substantiates the status, initial position and the appointment of the learning-methodical complex, its composition, structure, connection between its components, functions of each component. Special attention is paid to the requirements of the learning-methodical complex. The author notes that quite often in the educational process of the primary school the teachers use a variety of training materials additionally to the textbook as the main means of teaching. Therefore, there is an objective need in depth study of these training materials and their classification.

Key words: primary school, foreign language, competence-oriented approach, means of teaching, learning-methodical complex.